

Ik stuur deze brief maar op goed geluk weg

Hella S. Haasse

*Ik stuur deze brief maar
op goed geluk weg*

Brieven 1939-1950

Samengesteld en bezorgd door
Patricia de Groot

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2023

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen.
Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op
enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Em. Querido's
Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Copyright © 2023 Erven Hella S. Haasse
Copyright voorwoord © 2023 Jet Steinz
Copyright samenstelling en annotaties © 2023 Patricia de Groot

Omslag Brigitte Slangen
Omslagfoto Hella S. Haasse, begin 1945. Erven Hella S. Haasse/
Literatuurmuseum, Den Haag

ISBN 978 90 214 7080 1 / NUR 320
www.querido.nl

Inhoud

Jet Steinz – Werkelijkheden	7
De brieven	13
Aantekeningen teksteditie	165
Verantwoording en fotoverantwoording	166
Tijdlijn	167
Woonadressen Hella S. Haasse 1938-1950	169

Werkelijkheden

De brieven in dit boek hadden er net zo goed niet kunnen zijn. Kwijtgeraakt in de post, gedurende de vijf, zes weken die een brief uit Nederland er in de jaren dertig en veertig over deed om, per boot, Nederlands-Indië te bereiken. Nooit aangekomen, omdat Hella Haasse niet wist waar ze haar ouders bereiken kon. Wel aangekomen en door haar moeder in een kussensloop met andere waardevolle bezittingen van jappenkamp naar jappenkamp gesleept, maar ergens achtergebleven, gestolen misschien. Ze zouden per ongeluk weggegooid kunnen zijn tijdens een verhuizing. Met opzet door Haasses beruchte papierversnipperaar gehaald. Of al die jaren wel degelijk zorgvuldig bewaard en na haar dood als een net stapeltje in haar nalatenschap aangetroffen, maar niet goed gearchiveerd en op vijf stuks na verdwenen in de krochten van het Literatuurmuseum – daar leek het even op, tot er na lang zoeken toch nog twee dozen gevonden werden waar de originelen in bleken te zitten.

Dat Haasse in de periode die dit boek beslaat meer geschreven heeft dan er overgeleverd is, blijkt ook uit deze verzameling. ‘Wanneer hebben jullie precies voor de laatste maal een levensteken van mij gehad?’ vraagt ze haar ouders in september 1945. ‘Ik geloof dat ik in 1942 nog een brief gestuurd heb over Spanje, maar ik betwijfel of jullie die ooit ontvangen hebt.’ Haar twijfel lijkt gegrond, de brief uit 1942 is niet teruggevonden – net als vele andere die haar ouders nooit bereikt hebben. ‘Ik ben wanhopig over de postverbindingen,’ schrijft ze in januari 1946. ‘Ik doe niets anders dan

schrijven (Oma ook) en niets schijnt terecht te komen. Paps heeft van mijn talloze brieven maar 1 gekregen. Overal had ik foto'tjes e.d. ingedaan, dus het is echt jammer.' En dan is er nog een openhartige brief aan haar moeder ('een van het soort die je niet verstuurt tenzij je zeker weet dat hij z'n bestemming bereikt', schrijft Haasse in de eerste alinea) die halverwege de vierde bladzijde plotseling ophoudt – het vel is afgescheurd, hoeveel pagina's in totaal ontbreken is onduidelijk. Ongeluk of opzet? En in het laatste geval: zijn er meer brieven op deze manier vernietigd?

Wat er, ondanks alles wat er gebeurd had kunnen zijn, nog wel is: de hiernavolgende vierendertig brieven, kaartjes en telegrammen, door Haasse geschreven tussen 1939 en 1950; de meeste aan haar ouders in Batavia (het huidige Jakarta), van wie ze, vanwege de oorlog en de chaotische tijd die daarop volgde, acht jaar gescheiden was, enkele aan de ouders van Jan van Lelyveld, de man met wie ze in 1944 trouwde. Samen geven ze een beeld van een roerige periode in haar leven, vanaf het moment dat ze in Amsterdam Scandinavische talen studeert tot twee jaar na *Oeroeg*, het boekenweekgeschenk dat haar doorbraak als schrijfster betekende. Er gebeurt veel in dit decennium: ze stopt met haar studie, wordt aangenomen bij de Toneelschool en zet haar eerste schreden in de literaire wereld, terwijl de Tweede Wereldoorlog uitbreekt en ze, om in haar levensonderhoud te voorzien, in bij de Nederlandse Kultuurkamer aangemelde theatergezelschappen speelt. Intussen gaat het uit met haar jeugdliefde Douwe en krijgt ze een vanaf het begin moeizame (knipperlicht)relatie met Jan, met wie ze midden in de Hongerwinter een dochtertje krijgt, dat tweeënhalf jaar later sterft aan difterie. In 1950 – ze heeft dan al haar eerste grote historische roman gepubliceerd, is moeder van een tweede meisje geworden en nog net niet zwanger van het derde – legt ze de laatste hand aan het in de zomer van dat jaar te verschijnen *De verborgen bron*.

Hoogte- en dieptepunten dus, waarvan sommige in de brieven aan bod komen, maar lang niet allemaal. Er vallen geregeld gaten in de tijd: zo gaat ze het ene moment nog met Douwe naar een bal van haar studentenvereniging en brengen ze, nota bene zes dagen voor de inval van de Duitsers, een bezoek aan de bollenvelden in Lisse; een volgende brief (uit 1942) is plotseling geadresseerd aan haar nieuwe schoonmoeder. Het heeft iets bevreemdends dat ze nergens rept van de breuk met Douwe – noch wat daarvoor de redenen waren, noch hoe ze zich erover voelde. En ergens is het jammer dat er uit de tijd dat Haasse volgens haar biografe Aleid Truijens wel erg somber, zo niet depressief was – een periode waarin ze het uitmaakte met Jan, veel spijbelde en om die reden van de Toneelschool dreigde te worden gestuurd – geen brieven zijn overgeleverd waarin ze hierop reflecteert. Wel hint ze erop in de brief aan haar schoonmoeder ('Het kost me al moeite genoeg om door hard werken, veel onder vreemde mensen zijn en mezelf flink aanpakken, min of meer over de funeste gevolgen van deze laatste twee jaren heen te komen') en in een brief van september 1945, waarin ze haar ouders een korte samenvatting van haar leven in de oorlogsjaren geeft, schrijft ze: 'Ik kreeg moeilijkheden met Jan, die leidden tot een breuk van bijna 2 jaar, waar ik ontzettend veel verdriet van gehad heb.'

Maar het zijn juist ook de kleinere, onbenulliger lijkende gebeurtenissen in deze brieven die ze het lezen waard maken – en die ze ook iets extra's geven ten opzichte van andere bronnen en egodocumenten. Daarin is vaak geen plaats voor schetsen van het dagelijks leven, met details die momenten van meer dan tachtig jaar geleden ineens heel dichtbij brengen. Zo beschrijft Haasse op 16 oktober 1939, na een van haar colleges, het gevoel dat iedereen die ooit een lome middag in een klas heeft beleefd wel herkent: 'Wij zitten altijd in een hoge, grote kamer met uitzicht op de bin-

nenhof van de universiteit. Het is een genot op zichzelf om daar in zo'n lekkere oude, met groen trijp beklede stoel te zitten, aan een lange tafel, vlak bij de kachel en dan af en toe over je boeken heen eens naar buiten te kijken, waar alle bomen haast rood en bruin zijn en 't borstbeeld van Minerva zoetjes aan wegzakt in de afgefallen blaren.' Op 3 mei 1940 – als lezer van nu ben je geneigd te denken dat mensen toen alleen maar met de naderende oorlog bezig waren, maar het leven ging natuurlijk ook gewoon door – gaat het over haar verhuizing naar een atelierwoning: 'Slapen doe ik hier heerlijk. Ik ga 2x per dag onder de warme douche.' De brief van 11 september 1939 bestaat voor een groot deel uit 'een tragi-komische geschiedenis, getiteld: "Wij gaan op een middag om 6 uur de stad in om goedkoop te eten"'. Het is een geestig verslag van een avond in een chic, veel te duur restaurant waar zij en Douwe per ongeluk en tot hun schrik terecht zijn gekomen, en waar ze zich ten slotte, er zit niks anders op, maar aan overgeven: 'Niets verbaast ons meer, zelfs niet de fles Moezelwijn die wij volgens de ober besteld hebben en die wij tot de droesem toe leegdrinken. ("Es ist bezahlt, es soll gefressen werden!")' was ons motto!') Over het aroma van de kip, die ter keuring aan hun tafeltje door de kok heen en weer gewenteld wordt, weet Douwe alleen een benard 'gaat wel' uit te brengen. Ook grappig, en mooi, is een observatie in de brief van 17 december 1945, over Chrisje: 'Terwijl ik aan jou zit te schrijven, loopt ze door de kamer rond (heel wankel overigens, maar met veel enthousiasme) en stoft de meubels met een luier. Tamelijk knap van het één-jarig kind van een zeer on-huishoudelijke moeder.' Uit zo'n ontroerend detail spreekt bovendien Haasses liefde voor haar dochtertje – wat de wetenschap bij de lezer dat ze haar anderhalf jaar later verliezen zou nog schrijnender maakt.

In een van de brieven verontschuldigt Haasse zich voor het feit dat ze een tijdje alleen kaarten stuurde; ze kan nu

eenmaal niet altijd brieven schrijven, omdat ze bang is dat die ‘zemelig’ worden als ze alles moet vertellen wat haar die week bezwaard heeft. ‘Zoals jullie je wel kunt voorstellen zijn die problemen meestal van kortstondige duur, of liever gezegd, mijn hevige reactie er op duurt maar kortstondig’, schrijft ze op 26 januari 1940. Een interessante opmerking, gezien het feit dat ze een groot deel van haar leven een ‘zwart schrift’ zou bijhouden: een dik, dunbladig kasboek met zeer persoonlijke ontboezemingen, observaties en oordelen, aantekeningen over situaties en menselijke relaties die soms zouden terugkeren in lezingen en romans. Het is verleidelijk om te veronderstellen dat daar de ‘echte’ Haasse in naar voren komt, want waar kun je eerlijker zijn dan in een dagboek? Maar het is goed om te beseffen dat Haasse vooral naar haar zwarte schrift greep wanneer ze zich ongelukkig voelde (ook voorstelbaar, natuurlijk), en dat wat ze schreef een emotionele momentopname was. En hoewel ook brieven altijd een variant van de werkelijkheid tonen – aangezien de schrijver ervan zichzelf nu eenmaal op een bepaalde manier presenteert aan de geadresseerde, sommige gebeurtenissen wel beschrijft en andere niet, daarbij aspecten uitvergroot of juist weglaat – bieden ze een waardevolle aanvulling, een nuancering op de duistere werkelijkheid die uit dagboeken kan oprijzen. Misschien bieden brieven zelfs wel een ‘echtere’, of in ieder geval meer uitgebalanceerde variant van de werkelijkheid, omdat de zender begrijpt dat hij niet kan blijven hangen in negativiteit (al is het maar om de ontvanger niet te vervelen) en als het ware gedwongen wordt om ook de positieve dingen vast te leggen.

Wat niet wil zeggen dat Haasse in haar brieven geen harde noten kraakt. En die ene die ineens ophoudt met een afgescheurde bladzijde, die brief van 5 februari 1946 – waarin Haasse zichzelf ontleedt, reflecteert op haar dan nog prille kunstenaarschap en de moeilijkheden van het ‘vrouw’-zijn, maar ook Jans karakter en hun relatie op genadeloze wijze

analyseert, en die eindigt met een onheilspellend en bijna uitzichtloos 'I made my bed and I must lie on it' – die brief is een van de meest intrigerende in deze bundel.

Jet Steinz

De brieven

In haar kloeke, bijzonder informatieve en gedetailleerde biografie van Hella S. Haasse, *Leven in de verbeelding* (2022), beschrijft Aleid Truijens onder meer de correspondentie van de jonge Hella met haar ouders en schoonouders ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Van de brieven die Hella zelf schreef zijn vermoedelijk de meeste bewaard gebleven, in tegenstelling tot die van de geadresseerden. Voor zover bekend zijn van haar ouders uit deze periode slechts twee kaarten, een bericht via het Rode Kruis en een korte brief aan haar overgeleverd. Hoe háár brieven aan haar ouders in Indië bewaard zijn gebleven en wie ze heeft kunnen veiligstellen, is helaas niet meer te achterhalen. Feit is dat ze werden aange troffen in haar nalatenschap en zijn ondergebracht in het Literatuurmuseum in Den Haag.

In *Ik stuur deze brief maar op goed geluk weg* zijn die brieven en kaarten getranscribeerd, zodat we Hella S. Haasses stem horen, haar ontwikkeling kunnen volgen en kunnen lezen wat ze in de periode 1939-1950 meemaakte, een periode die gekenmerkt wordt door grote gebeurtenissen in de wereld en in haar eigen leven. Tegelijk hebben die er haar niet van weerhouden om al tijdens de oorlogsjaren literair werk te gaan schrijven.

*

Het stapeltje brieven lag niet op volgorde en de nummering die er later op geschreven was, bleek ook niet overal chrono-

logisch. De ongedateerde brieven zijn daarom op grond van hun inhoud op de vermoedelijke datum gerangschikt.

De aantekeningen die aan elke brief voorafgaan geven waar nodig een beeld van historische of persoonlijke gebeurtenissen en verduidelijken sommige personen of verwijzingen in de brieven, zonder te pretenderen het volledige verhaal te vertellen. Bij die aantekeningen is onder meer dankbaar gebruikgemaakt van Truijens' biografie, die van harte aanbevolen is voor meer achtergrond en historische context bij de brieven.

Ellen en Marijn van Lelyveld, Haasses erfgenamen, dank ik hartelijk voor hun toestemming de brieven te publiceren.

Patricia de Groot

*Brief aan haar ouders en broer in Batavia,
5 april 1939*

Na haar eindexamen gymnasium in Batavia was Hella S. Haasse in juli 1938 op twintigjarige leeftijd vanuit Nederlands-Indië naar Nederland vertrokken om te gaan studeren. Haar ouders (Käthe Haasse-Diehm Winzenhöler, 1893-1983, en Willem Hendrik Haasse, 1889-1955) en broer Wim (1921-2008) bleven in Batavia (het huidige Jakarta). Van de brieven die ze vanaf dat moment aan hen drieën schreef, is dit de vroegst overgeleverde. Niet bewaard gebleven zijn de brief met knipsels, waarover ze in de eerste zin schrijft, de brief van haar ouders en haar brief met foto's, waarover ze het verderop heeft.

Op 2 februari 1939, twee maanden vóór deze brief, was Hella eenentwintig jaar geworden. Haar ouders en Wim vierden dat in Batavia en maakten er een filmpje van, waarop ze een brief van Hella voorlezen – mogelijk is dat nog een andere niet bewaard gebleven brief. Het filmpje zou Hella pas ná de oorlog bereiken: net als veel foto's heeft haar moeder dat in het kamp tijdens de Japanse bezetting in een kussensloop weten te bewaren.

Volgens Aleid Truijens' biografie Leven in de verbeelding loogeerde Hella na aankomst in Nederland waarschijnlijk eerst bij haar grootouders van vaderskant in Baarn. 'Oma' verwijst dan naar oma Cor (Cornelia Haasse-Braak, 1861-1948), die getrouwd was met Willem Hendrik Johannes Haasse (1860-1935). Nell van Sillevoldt-Haasse is de zus van Hella's vader, Willem Haasse.

Hella had zich opgegeven voor de studie Nederlands aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, maar bedacht zich en besloot Scandinavische talen en letteren aan de Gemeentelijke Universiteit van

Amsterdam te gaan doen. Ze betrok een kamer in Amsterdam in het pension van mevrouw Hora Adema (de moeder van journaliste Wim Hora Adema, met wie ze bevriend raakte), en kreeg een aanbod om gedurende drie maanden met haar vriendin Anneke Boerma op zichzelf te gaan wonen in een wel bijzonder goed geoutilleerde atelierwoning. Om niet alleen van het geld van haar ouders afhankelijk te zijn, gaf Hella Zweedse taalles.

'Perkara' is Indonesisch voor 'geschil'. Groot Nederland was na het verdwijnen van Forum het belangrijkste letterkundige tijdschrift geworden, totdat het in 1943 werd overgenomen door nationaalsocialisten.

'Virgo' is een gedicht van Hella's hand, dat zij publiceerde in de Amsterdamsche Studenten-Almanak voor het jaar 1939 en dat samen met enkele andere gedichten van haar in mei 1939 door Ed. Hoornik werd opgenomen in het literaire tijdschrift Werk, en in 1941 in zijn bloemlezing Twee lentes. In 1945 was het een van de gedichten in haar debuut, de poëziebundel Stroomversnelling.

'Lily', Lily Bijl de Vroe-Diehm Winzenböler, is de oudste zus van Hella's moeder.

De aan het einde van de brief genoemde Douwe is Douwe Radema (1920-1997), Hella's vriend uit Batavia, die net als zij naar Nederland was gegaan om te studeren.

5-4-'39

Lieve Allemaal,

Zojuist kreeg ik jullie brief, waarin jullie antwoordden op mijn brief met knipsels. – Dat ik niets over mijn bezoek aan Oma schreef kwam min of meer omdat er eigenlijk zo weinig van te vertellen viel. Als ik bij haar ben praten we altijd wat over jullie, jullie komst en wat daar aan vastzit. Oma heeft nu eenmaal bepaalde plannen voor een huis voor jullie, en ze zou het ook een pracht-idee vinden wanneer ik bij jullie

in huis kwam. Ik laat haar altijd deze plannen ontwikkelen zoals ze zelf wil en geef weinig of geen commentaar. Tenslotte zal ik, als het er op aan komt, wel zorgen dat jullie niet bij je burens op schoot zitten en dat Paps aan alle kanten letterlijk en figuurlijk 'de ruimte' heeft. Ik heb nu sinds enige tijd Paasvacantie. Ik werk hard, mijn scriptie is nu bijna af. Ook ben ik weer wat aan het schrijven geslagen, enige verzen en brokstukken verhaal zijn aan mijn pen ontvloeden. Ik kijk alweer uit naar een tijdschrift om eventuele zaakjes in te publiceren. *Werk* is om de een of andere uitgevers-perkara failliet gegaan, daar is nu een ander blad voor in de plaats gekomen maar dat is niet goed. Ik denk nu over *Groot Nederland*. Binnenkort verschijnt er ook werk van mij in een bloemlezing. Waarschijnlijk komt die ± Augustus uit. Onlangs werd er een litteraire causerie gehouden voor de Ver. van Neerlandici en daar heeft men mij ook genoemd en 'Virgo' voorgedragen. Overigens heb ik belangrijk nieuws! Mijn binnenhuis-architecte aan wie ik Zweedse les gaf heeft nu onverwachts van haar werkgever de opdracht om voor de aankoop van bepaalde textielwaren naar Zweden te gaan. Zij blijft 3 maanden weg n.l. Mei, Juni en Juli. Nu heeft ze mij en Anneke aangeboden om die tijd in haar atelier-woning te komen wonen. Wij betalen dan elk f 25.- en krijgen daarvoor haar artistiek en modern ingerichte atelier-huis, bestaande uit slaapkamer, zitkamer en atelier + keuken en hokje met warme douche. Er is telefoon, radio, electrisch strijkijzer + plank en naaimachine en we mogen alle potten, pannen en huisraad gebruiken. Bovendien krijgen we het dienstmeisje er bij in bruikleen. We moeten natuurlijk onze eigen etenswaren betalen, maar dat is minder duur dan hier in 't pension denk ik! Is het niet leuk? Ik was toch van plan een andere kamer te zoeken, dit is nu meteen een leuke afwisselende overgang! Het atelier is helemaal in Zuid, in een blok hoge lichte huizen met veel ramen. Het ligt op de hoogste verdieping, heeft enorme ramen op het noorden en balcon op 't zuiden. Het

meest lokt mij nog de douche aan! Het is verder zeer artistiek ingericht, alles blauw, wit en geel. Voor Anneke, die over een maand einddiploma van de huishoudschool krijgt is het meteen een mooie kans om op eigen gelegenheid wat te kokerellen in het keukentje. Voor degelijke kost hebben we dan altijd nog 't dienstmeisje. Wat zeggen jullie hiervan? Ik verheug me er buitengewoon op en ik denk dat ik er heerlijk zal kunnen werken. Zo gauw ik er in zit zal ik er foto's van maken, het is er zó licht dat het best kan! Over foto's gesproken, hebben jullie nu die van mij nóg niet gekregen? Ik snap er niets van. – Natuurlijk zal ik voor Willem duimen, maar ik geloof toch niet dat hij zich zenuwachtig hoeft te maken! Ik heb alle vertrouwen in hem! Ik weet waarachtig niet met welke boot Lily komt. Ik geloof zo half en half dat 't de Johan de Witt was, maar zeker ben ik er niet van. Maar ze komen vast wel bij jullie! Ik heb toch immers dat gramfoonplaatje meegegeven! Nu eindig ik weer, want ik krijg bezoek. Douwe heeft wat griep, hij loopt ook altijd zo door weer en wind. Gelukkig is het niet erg. Jullie moeten de hartelijke groeten van hem hebben.

Dag! Heel veel liefs en een zoen voor Paps en Mampje en een handdruk voor Willem van jullie Hel.

*Ansichtkaart aan haar ouders en broer in Batavia,
25 juli 1939*

Samen met twee studievriendinnen maakte Hella een reis naar Göteborg. Ze stuurde een aantal kaarten naar de Kramatlaan 22 in Batavia, 'Hollandsk Ost-Indiën', waarvan alleen de eerste bewaard is gebleven. 'No. 2', waarnaar verwezen wordt, is niet teruggevonden. De kaart is ondertekend met verblijfplaats 'Studentenhuis van de hoge school, Göteborg, Zweden'.

25-7-'39

I

Lieve Allemaal,

Ziehier een leger briefkaarten, in plaats van een brief. Op deze manier zien jullie ook nog wat van Göteborg. Ik heb ze voor het gemak maar genummerd, dan kunnen jullie ze op volgorde lezen, net als een brief. Vrijdag j.l. ging ik gepakt en gezakt op weg. In den Haag trof ik Anneke Boerma en Topsy Smit, mijn mede-Zweedse studente. Tot aan Antwerpen was alles gewoon. Wij kwamen goed aan boord van de Belgia. De derde klas was klein maar netjes. Zweeds was de enige taal die iedereen daar behoorlijk kon begrijpen, zodat wij al dadelijk de nodige oefening hadden. – Zie verder no. 2.

H.S. Haasse

Högskolans studentkårshus Göteborg Sverige

*

Hella zal hebben overwogen haar ouders in Batavia op te zoeken, maar de dreiging van de ophanden zijnde oorlog wordt voelbaar. Op 1 september 1939 heeft Duitsland Polen aangevallen, op 3 september verklaarden Engeland, Frankrijk, Brits-Indië, Australië en Nieuw-Zeeland nazi-Duitsland de oorlog.

Bij het stapeltje brieven zat ook een telegram van Hella's moeder in Batavia gericht aan haar man op Ambon:

'adviseer komst hella indië, kätthe'

Hella's vader was inspecteur-generaal van het Departement van Financiën en Taxatie, en reisde daarvoor heel Nederlands-Indië door. Zijn antwoord:

*'[verband] onzekerheid bootverbindingen
afwachten stop voorloopig veiliger in dan buiten holland'*

*Brief aan haar ouders en broer in Batavia,
11 september 1939*

De post van en naar Nederlands-Indië ging per schip, per zogenaamde mailboten, zoals de Baloran en de Oranje, die niet alleen passagiers maar ook post vervoerden.

De Nandoe was een vliegtuig van de KNILM, de Koninklijke Nederlandsch-Indische Luchtvaart Maatschappij, die in december 1941 vernietigd zou worden bij een Japanse aanval.

Opvallend in deze brief is de laconieke toon waarop wordt gesproken over de mobilisatie van Nederland: 'je let niet eens meer op mobilisatie of zandzakken en ander oorlogstuig'. Belangrijker lijkt haar nieuwe kamer. Of wil Hella niet zwaarmoedig overkomen en haar ouders niet ongerust maken, en vertelt ze daarom het hilarische verhaal over het diner met Douwe?

Het bedrag van f 0,80 in 1939 zou nu ongeveer € 8 zijn; f 17,50 is te vergelijken met het aanzienlijke bedrag van € 178. Al had Douwe dat geld hard nodig voor zijn repetitor, de bijlesdocent medicijnen die hem voorbereidde op zijn tentamens, met een variatie op het Duitse gezegde 'Es ist bezahlt, es soll herunter' besluiten ze toch van het diner te genieten.

'Heck' ofwel Heck's was een gelegenheid voor drankjes, niet te duur eten en entertainment, met een grote vestiging op het Rembrandtplein in Amsterdam.

11-9-'39

Lieve Allemaal,

Moesten jullie veel porto betalen voor mijn vorige brief? Ik wist niet precies hoeveel er op moest voor de zeepost, ik dacht 6 cent, dat had Oma gezegd, en ik had geen tijd meer om 't op 't postkantoor te gaan vragen, omdat de brief nog diezelfde avond met de Oranje wegmoest. Maar de volgende dag las ik in de krant dat de vliegdiensl weer ingesteld was en dat de Nandoe dien morgen was vertrokken. Ik hoorde ook dat mijn brief te laat was geweest voor de Oranje, zodat ik denk dat hij nu met het vliegtuig is meegegaan. Hoe gaat het met jullie? Hier is alles weer gewoon, je let niet eens meer op mobilisatie of zandzakken en ander oorlogstuig. Ze zeggen dat de oorlog wel een jaar of drie zal duren. Ik hoop het niet! – Anneke en ik hebben van kamer geruild. Ik heb nu de grote voorkamer met 3 ramen op de gracht. Mijn meubels staan er prachtig in, het ziet er zo artistiek en gezellig uit. Douwe heeft een vriend die binnenshuis foto-opnamen kan maken, misschien kan die mijn kamer ook eens nemen. Er is weer van allerlei gebeurd. Douwe en ik hebben het zotste avontuur van ons leven meegemaakt. Enfin, nu moeten wij er voor boeten. Het is een tragi-komische geschiedenis, getiteld: 'Wij gaan op een middag om 6 uur de stad in om goedkoop te eten'. Luistert! Zondagmiddag's eten D. en ik gewoonlijk in de 'Petite Marmite' dat is een kantoormensen eetgelegenheid waar je voor 80 cent soep, voorgerecht, groenten, aard. en vlees, toetje en koffie krijgt, meer dan genoeg en uitstekend klaargemaakt. D. heeft daar een abonnement. Gisteren zouden wij 't ook weer doen. Wij waren wat laat, zodat er geen plaats meer te krijgen was (er kunnen n.l. maar ± 25 mensen in). Wij hadden echter veel te veel honger om te wachten en besloten ons heil elders te zoeken. Nu waren wij eens op een avond in een café in de Leidse straat

geweest dat 'Fleur' heet. Het was een goedkope gelegenheid, zoiets als Heck, en een bedevaartsoord voor soldaten + meisje, en Zaterdagavond-dagjesmensen. Op de tafeltjes lagen kaarten die 't bestaan vermeldden van een, blijkbaar bij 'Fleur' horend, eet-restaurant in de straat daarachter. Dit nu herinnerden wij ons gisteren ter onzaliger ure. Wij zeiden tegen elkaar: 'Het zal wel net zo goedkoop zijn als "Fleur", laten wij het maar proberen.' Nu, D. en ik richten onze schreden naar de Kerkstraat en staan weldra voor een draaideur, waarboven in gulden letters 'De Smorre'. Een gegallonneerde portier rijst op uit het luchtledig en laat ons naar binnen draaien. Tot onze niet geringe verbazing staan wij plotseling in een zachtverlichte ruimte met brocaten stoelen, zware fluwelen gordijnen, enorme gesmede lichtkronen en zachte tapijten. In 't midden een tafel waarop torens van gevogelte en vruchten, in de stijl van een mailschip-eetzaal. Vóór wij van onze schrik bekomen zijn, zweven enige slanke kellners in rok op ons toe, ontnemen mij al buigend mijn mantel en voeren ons door de spookachtig lege zaal naar een tafeltje. Douwe en ik zijgen krachteloos op de toegeschoven zetels neer en pakken met trillende vingers de aangeboden spijskaarten aan. De vervloekte obers blijven achter onze stoelen staan, zodat wij, na de onbeschrijfelijk hoge en verbijsterende prijzen aanschouwd te hebben, niet met elkaar kunnen overleggen wat we nemen zullen. Wij wisselen vertwijfelde blikken en trachten zenuwachtig de fantastische Franse benamingen der spijzen te ontcijferen. Nu komt er echter een heer in jacquet aanzweven, die ons aanbiedt een menu voor ons samen te stellen. Hij prevelt tegen Douwe iets van 'Poularde' en 'Tomatensoep' en ik kijk haastig in de spijskaart om te zien wat dat kost. 'Poularde' is een van de goedkoopste gerechten, maar toch nog meer dan twee x eten anders. Douwe, in paniekstemming, zegt ja en amen tegen de maître d'hôtel en slaagt erin mij toe te fluisteren: 'In Godsnaam dan maar. We krijgen soep, kip en nog wat, ik weet niet precies wat-ie

zei.' Na enige minuten van doodse stilte, waarbij de kellners onbewegelijk om ons heen geschaard staan, gaat er een deur open en komt er een ober aanrijden met een geweldig stellage van glas en staal waarop een onafzienbare hors d'oeuvre. D. en ik krijgen bijna een flauwte, maar beheersen ons met bovenmenselijke krachtsinspanning en laten ons rijkelijk bedienen. Op een tafeltje naast ons wordt een zilverglanzend toestel geplaatst, waar een ober brood voor ons gaat staan roosteren. Na dit gerecht, komen ze met een onbeschrijfelijk lekkere room-achtige tomatensoep in Delfts blauw aandragen. Wij verzwelgen deze heerlijkheid tot de laatste druppel. Wij hebben ons nu enigszins aangepast aan de situatie, kijken alsof het niet anders hoort en roken Turmac sigaretten op nonchalante en wereldse wijze. Niets verbaast ons meer, zelfs niet de fles Moezelwijn die wij volgens de ober besteld hebben en die wij tot de droesem toe leegdrinken. ('Es ist bezahlt, es soll gefressen werden!' was ons motto!) Nu komt er een kok aan, omstuwd door obers. De kok draagt een spit en daaraan een complete, van vet druipende gebraden kip, die voor onze neus heen en weer gewenteld wordt opdat wij het aroma kunnen keuren. Douwe zegt: 'gaat wel' en de kip wordt op een tafeltje naast ons vakkundig ontleed. In een kristallen schaal brengt men ons compôte van aardbeien en reine claude, op een zilveren bord patates frites. Wij 'fressen'. De wijn heeft ons ons zelfvertrouwen teruggeschonken, wij converseren opgewekt en worden zelfs niet geschokt wanneer men ons als toetje een levensgrote Omelette Sibérienne komt opdienen. Daarna krijgen wij koffie, die voor onze ogen wordt gefiltreerd in een soort retard van glas en zilver. Dan komen ze met de rekening op een zilveren blaadje en Douwe telt met een vorstelijk gebaar *f* 17.50 neer. Wij schrijden weg en zakken buiten op straat uitgeput tegen een muur. Met dat al heeft D. het geld nodig om zijn repetitor te betalen. Dus zijn wij de volgende dag voor 't eerst in ons leven naar 'Oome Jan' ofwel de Bank van Lening geweest.

Ziehier het droevig relaas. Enfin, ik heb van mijn leven nog niet zo lekker gegeten! – Sorry voor de vlekken. Ik moest mijn pen vullen, en heb gemorst.

Dag! Heel veel liefs en zoenen van Hels.

Pootje voor Willem!